

תורת הקורא

ובו הוראות מפורטות לבעלי קריאה

הלכות ומנהגים, דיוקים ודקדוקים, הערות ובירורים, חילופי נוסחאות, הקשורים בקריאת פרשת השבוע

גליון מאמרים מס' 5

מאמר עשרת הדברות

בניין הטעם העליון והתחתון בעשרת הדברות

גליון זה יו"ל ע"י מכון 'טעמי תורה'

תודה לכל העוזרים והמסייעים שגליון זה יראה אור
© כל הזכויות שמורות, ניתן לצלם ולהדפיס כמות שהוא ללא שינוי

הערות, הארות, ביקורת, שאלות, רעיונות, וכן תרומות להשתתפות
בהוצאות הגליונות, יתקבלו בכרחה במוקד
כמו"כ אפשר לשלוח בקשה לקבלת הגליונות במייל
מייל: tameytora@gmail.com פקס: 153775150494

עזבונו שבט תשע"ו

בניקוד כיצד, כגון תיבות 'על פני', 'מתחת', שבטעם התחתון מוטעמות באתנחתא וסוף פסוק, ולכן ניקוד הנו"ן והתי"ו משתנה לקמץ ומנוקדות 'על פני', 'מתחת', כדרך המקרא שבאתנחתא וסוף פסוק הפתח משתנה בהם לקמץ. בטעם העליון שהדיבור נקרא כולו בפסוק אחד, ולכן תיבות אלו אינן מוטעמות באתנחתא וסוף פסוק, מנוקדות הנו"ן והתי"ו 'על פני', 'מתחת', בפתח, כדרך ניקוד תיבות אלו כשאינן מוטעמות באתנחתא וסוף פסוק.

בדגש ורפה כיצד, כגון בתיבות 'לא תנאף', 'לא תגנב', שבטעם העליון תיבות 'לא' מוטעמות בטעם מפסיק, ולכן התי"ו שבתיבות 'תנאף' ו'תגנב' דגושה, שאותיות בגדכפ"ת בראש תיבה דגושות בדגש קל. בטעם התחתון שתיבות 'לא' מוטעמות בטעם מחבר, התי"ו שאחריהן רפה, שהלא כאשר באה אחת מאותיות בגדכפ"ת בראש תיבה אחר תיבה המוטעמת בטעם מחבר ומסתיימת בהברה פתוחה, האות תהיה רפה.

ב. מתי קוראים בטעם העליון ומתי בתחתון:

יש כמה דעות מתי קוראים בטעם העליון ומתי בטעם התחתון, ושלוש מהן נהוגות למעשה בקהילות ישראל השונות.

דעה א': בקריאה בציבור קוראים בטעם העליון המחלק את הפסוקים לפי הדברות, ויחיד הקורא לעצמו קורא בטעם התחתון המחלק לפי חלוקת הפסוקים הרגילה.²

דעה ב': בקריאת התורה בחג השבועות קוראים בטעם העליון, ובקריאות בפרשת יתרו ובפרשת ואתחנן קוראים בטעם התחתון, והיחיד לעולם קורא בטעם התחתון.³

יתרו לקרוא בטעם התחתון, וכן העיד רז"ה שכן נוהגים בכל ארץ אשכנז ופולין.

אמנם, בתקופה מאוחרת יותר אנו מוצאים את מנהג ספרד גם בקרב האשכנזים, עד שכיום הרבה מבני אשכנז נוהגים כמנהג ספרד. כן מובא לראשונה בלקט יושר (עמ' 5) בשם רבו בעל תרומת הדשן שהורה שבבית הכנסת צריך לומר הקורא בנגינות העליונות מעשרת הדברות, אבל כשאחד מעביר הסדרה בתרגום צ"ל הנגינות התחתונות על סדר התרגום.

ויש עוד מבני אשכנז שנקטו רק כמנהג ספרד; הבחור, היעב"ץ (לוח ארש סימן תס"ב, סידור עמודי שמע), סייג לתורה, אהל משה. וכן במכתב מאלהו (על האור תורה) העיד שבוילנא המנהג לקרוא בציבור תמיד בטעם העליון, ובמנהגות וורמייזא (ליקוטים) כתב שמנהג וורמייזא לקרוא תמיד בטעם העליון, ובדברי קהלת העיד שכן המנהג בפרנקפורט. וכן משמע לפום ריהטא מדברי החתם סופר (ש"ת י"ד ח"ב סי' ר"ס) שכן נהגו במקומו.

ובשולחן ערוך הרב ובביאור הלכה אמנם הביאו בפשיטות כמנהג אשכנז, אך הוסיפו את מנהג ספרד בשם יש נוהגין.

ובממשות בנימין כתב שמנהג ישראל לקרוא רק בחג השבועות בטעם

בעשרת הדברות קיימות שתי מערכות טעמים, האחת נקראת 'טעם עליון', והאחת נקראת 'טעם תחתון'. ויש להבין סיבת השינויים בנייה, ומתי קוראים בכל אחת מהן, ולמה נוסדו שתי מערכות הטעמים, והשיטות השונות בחלוקת העליון והתחתון, וכל אלו יבוארו היטב בעז"ה במאמר זה.

א. החילוקים בין הטעם העליון לתחתון, וסיבתם:

בעשרת הדברות הכתובים בפרשת יתרו (שמות כ' ב') ובפרשת ואתחנן (דברים ה' ו'), ישנן שתי מערכות טעמים, השונות זו מזו בטעמים, בניקוד, ובדגש ורפה. סיבת השינויים הללו משום שהאחת (הנקראת 'טעם עליון') מחלקת את הפסוקים לפי הדברות כך שיהיה כל דיבור בפסוק בפני עצמו, בין אם הדיבור ארוך מאד, ובין אם הדיבור קצר מאד. והאחרת (הנקראת 'טעם תחתון') מחלקת את הפסוקים כדרכם בכל התורה, דיבור ארוך מחולק לכמה פסוקים, ודיבורים קצרים מצטרפים לפסוק אחד. וחילוק זה שבאורך הפסוקים, גורם לחילוקים בטעמים, בניקוד, ובדגש ורפה.

בטעמים כיצד, כגון דיבור 'זכור את יום השבת', בטעם התחתון הוא מחולק לארבעה פסוקים, והתיבות 'לקדשו', 'מלאכתך', 'בשעריך', 'ויקדשהו', מוטעמות בסוף פסוק. אך בטעם העליון שהדיבור כולו נקרא בפסוק אחד, אי אפשר שיבואו בו סופי פסוקים פרט לסוף פסוק שבסוף הדיבור, שהוספת סוף פסוק באמצעו תחלקו לשני פסוקים, ולכן תיבת 'לקדשו' מוטעמת ברביע ולא בסוף פסוק, וממילא תיבת 'השבת' שלפניה לא מוטעמת בטפחא, שאין הטעם טפחא בא אלא לפני אתנחתא או סוף פסוק. וכן שאר השינויים בטעמים נגרמים מחמת השינוי באורך הפסוקים.

^א הטעמים המפסיקים ביותר בפסוק, שהם סוף פסוק ואתנחתא, גורמים לשינוי ניקוד האות המוטעמת, וכגון במקום 'שמים', באתנחתא וסוף פסוק מנוקד 'שמים'. 'אָרֶץ'-'אֶרֶץ'. 'מִצְרַיִם'-'מִצְרַיִם'. 'לֵילָה'-'לַיְלָה'. ובמסכת נדרים (ל"ז ע"ב) מבואר שדין זה הוא הלכה למשה מסיני (ועיין שם בר"ן ד"ה מקרא סופרים, ובפי' הרא"ש ד"ה מקרא סופרים, ובתוס' ד"ה מקרא סופרים, ובתנא דבי' אה"א).

^ב כן הוא מנהג ספרד. וכמו שנקטו גדולי הספרדים שעסקו בזה; ר' יעקב אבן חביב (עין יעקב ירושלמי שקלים פרק ו'), אור תורה (פרשת יתרו), וכן העיד רז"ה (שערי תפילה סימן שכ"ה) שכן נוהגים הספרדים.

^ג כן כתב בנוהג כצאן יוסף (פר' יתרו), שלמנהג זה היחיד קורא בטעם התחתון לעולם, ואף בשבועות.

^ד כן הוא מנהג אשכנז. וכמו שנקטו גדולי האשכנזים שעסקו בזה; החזקוני (שמות כ' ד'), המשאת בנימין (ש"ת סימן ו'), וכן כתבו הנחלת יעקב, והאליה רבה (ריש סימן קמ"ב), והמנחת כליל (שמות כ'). וכן נקטו בפשיטות בשולחן ערוך הרב ובביאור הלכה (סימן תצ"ד) שהביאו דעה זו בסתם ואת הדעה השניה רק בשם יש נוהגין. וכן בנוהג כצאן יוסף (בפר' יתרו, ובחג שבועות) העיד שהמנהג בפרשת

דעה ג': לעולם קוראים אך ורק בטעם העליון¹.

דעה ד': תמיד יש לקרוא בטעם התחתון, והטעם העליון אין מטרתו לקריאה כלל².

דעה ה': את עשרת הדברות הכתובים בפרשת יתרו יש לקרוא בשבועות בעליון, ובפרשת יתרו בתחתון. ואת עשרת הדברות הכתובים בפרשת ואתחנן יש לקרוא בציבור בעליון וביחיד בתחתון³.

ג. מתי ומדוע נוסדו שתי מערכות הטעמים:

הטעם המקובל למציאות שתי מערכות הטעמים הוא, שהיתה מחלוקת בין מסורת בני ארץ ישראל למסורת בני בבל בחלוקת הפסוקים⁴, שבני ארץ ישראל קראו לפי חלוקת הטעמים הרגילה, ובני בבל חילקו את הפסוקים לפי הדברות. ואע"פ שאנו נוהגים בענייני מסורה כבני ארץ ישראל, וא"כ היה עלינו לקרוא תמיד בטעם התחתון, בזה התקבלה גם המסורה של בני בבל לקריאה בזמנים מסוימים⁵. ויש ראיות רבות לטעם זה⁶.

העליון, אלא שיש חזנים שאינם יודעים וקוראים תמיד בטעם העליון, וז"ל: ובאמת שהארכתי במקום שהיה לקצר מפני הקנאה כי קנא קנאתי לשמו יתברך בארצות הללו בדור הזה שרובא דרובא מהחזנים אינם יודעין בקריאת התורה בין ימין ושמאל ופרשת עשרת הדברות קוראין בסדר יתרו ובסדר ואתחנן בשבת שלהן כמו שקוראין ביום מתן תורה וכו'.

וכתב ר"ה במאמרו על טעם עליון ותחתון (נדפס בסוף חומש מאור עינים שמות, ובסוף פירוש הבנת המקרא שמות), שמדברי חזקוני ומשאת בנימין נחלת יעקב מוכח שמנהג בני אשכנז מעולם היה לקרוא בטעם העליון רק בשבועות. ועכשיו רובם תפשו במנהג ספרד שהביא אור תורה. ונראה שהחזיקו בדעה זו יותר משום הקושיא שהביא רש"י על מנהג אשכנז, מדוע הונחו שתי הנגינות גם בפרשת ואתחנן אחר שאין קוראים בהם כלל בשום פעם, וטענה זו מתעצמים בה הספרדים על האשכנזים. ע"כ⁷. (ואכן משום טענה זו כתב העב"ץ שמתחוררת כמנהג הספרדים). ועיין במנהג ה' ובהערה ז' שם, שמנהג זה חודש משום טענה זו.

ועל עצם הטענה ישנם כמה תירוצים, רש"י תירץ שבשבועות אין חיוב לקרוא דווקא בדברות שביתרו, אלא אפשר לקרוא גם בדברות שבואתחנן, ולכן הונחו שתי מערכות הטעמים גם שם, והשיגו ר"ה שמפורש בגמ' (מגילה ל"א ע"א) שיש לקרוא בשבועות בדברות הראשונות דווקא. ור"ה תירץ שהונחו להורות על אופן חלוקתם לעשרה, אך לא שנקראים כן. ובשולחן הקריאה (לקוטי דינים בסוף הספר) תירץ בשם רב"צ מו"צ דוילנא שהטעם העליון בפרשת ואתחנן נועד לקריאת המלך בהקהל שהיו שם כל ישראל כמו במתן תורה. אך על פי מה שיבואר להלן מנין מקור שתי מערכות הטעמים, מיושב הטיב מדוע הונחו טעמים כפולים גם בפרשת ואתחנן, ואין צורך להגיע לתירוצים אלו.

¹ כן הוא מנהג תימן. ובכל כתבי היד והדפוסים של התימנים מוטעם טעם עליון בלבד, והטעם התחתון כלל לא נמצא בספריהם (והטעם לזה יבואר להלן). וכן העיד בספר אבן ספיר (ח"ב עמ' ר"ל בהערה) שהחומשים כתבי יד בתימן כולם בטעם העליון לבד, וכך הם קוראים לעולם, ואין להם טעם התחתון.

² כן דעת רמ"ע מפאנו (ספר עשרה מאמרות, מאמר מאה קשיטה, סימן ק'). וכן כתב גם המדקדק רז"ה (שערי תפלה סימן ש"ה). וכן הביא באשל אברהם בוטשאטש (מהדורה תניינא ס' תצ"ד) בשם ספר קטן ממדקדק אחד, מצד מה שכתוב בזוהר שהטעם העליון הוא בבחינת סוד.

דעת רמ"ע היא, שהטעם התחתון ניתן לקריאה, והעליון נכתב רק לדרשה או לגופייהו להבחין בין דיבור לדיבור (ורמ"ע כתב שכן המנהג, וכנראה שכן היה מנהג מקומם, אך מעניין שלא מצאנו שום שריד למנהג זה. ומה שכתב רז"ה ששמע ממגיד אמת מאמשי מדינת פולין שיש שם קהילה אחת שקוראים לעולם בטעם התחתון, אינו נאמן בזה אחר שכבר הוכיח העיב"ץ שכתב שם כמה בדברים שאינם אמת, ואם אמת הוא היה מפרט שם הקהילה, וכמו שכתב בשערי דמעות שם).

ולדעת רז"ה הם בבחינת קרי וכתוב שהעליון הוא כתיב והתחתון הוא קרי, ולכן יש לקרוא רק כהקרי ככל קרי וכתוב שבתורה. וכבר דחו האחרונים (יעב"ץ; סייג לתורה, רש"י, ר"ה, היכל הברכה, המעיר בספר תלמוד לשון עברי) את דברי רז"ה בתוקף, דלא שייך קרי וכתוב בטעמים, משום שהם תורה שבע"פ ואינם כתובים בתורה כלל (לשון העיב"ץ 'לטל תשעה קבין שיחה וגסות רוח ויורא, ואם היה אומר דברי טעם ומביא ראיה לדבריו וחרשו וכו' אבל לעמוד במקום גדולים ולדבר על צדיקים עתיקים בגאווה ובגדל לבב בלי שום טעם ולא רוח ראה וכו' וענין וכו' וזנה הוא מבהיל הרואים בשיחה בטלה וטפלה וכו') והאריך שם מאד לבטל דעתו. לשון רש"י 'ואין זאת אלא דיבור בל ממשבה'. לשון רז"ה 'אלה דברי רוח וכל השומע יצחק לו'. וכן שאר האחרונים ביטלו דבריו מכל

ויש שכתבו טעם נוסף⁸, שהחילוק שבין הטעם העליון והתחתון הוא משום התרגום, שהלא עזרא תיקן לתרגם את הקריאה⁹, ואין קוראים למתורגמן יותר מפסוק אחד, אלא מתרגמים פסוק פסוק¹⁰, ובעשרת הדברות לא רצה עזרא שיתורגם כל פסוק לעצמו, כי אם כל דיבור לבדו, שכן יבואר ענינו בשלמות יתרה, ולכן, את הפסוקים שיש בהם כמה דברות קצרות, חילק לכמה פסוקים קצרים יותר, כדי שכל דיבור יהיה נקרא ומתרגם לבדו בביאור שלם, וכן את הדברות הארוכות המחולקות לכמה פסוקים, חיבר לפסוק אחד ארוך כדי לתרגמם בפעם אחת. אך תיקן כך רק לצבור שקוראים עם תרגום, אבל ליחיד הניח הטעם התחתון לקרוא כל פסוק לבדו כבכל התורה.

וקשה על הטעם הראשון, שגם אם אכן הטעם העליון הוא מסורת בני בבל והתחתון הוא מסורת בני ארץ ישראל, מדוע ומנין יצא להם לחלק כן, מה שלא מצאנו בשום מקום אחר בתורה שנחלקו בני בבל ובני א"י בחלוקת הפסוקים באופן כה שונה זה מזה¹¹, ובפרט שלפי טעמי בני בבל החלוקה זרה מאד

(וכל).

ואע"פ שיש מי שהביא את דעת רז"ה (פרי מגדים ס' תצ"ד), אכתי רוב אחרונים פליגי עליו בתוקף וביטלו דבריו. ואף האחרונים שנמשכו אחר רז"ה וכינו את הטעמים קרי וכתוב (שולחן ערוך הרב וביאור הלכה בסימן תצ"ד), לא עלתה על דעתם כלל לנהוג כדעתו, אלא רק השתמשו בהגדרה זו של קרי וכתוב, שהלא לפי דעתו לא קוראים בטעם העליון בשום פעם, שהרי אין לקרוא כהכתיב, והם כתבו בפירוש שבשבועות קוראים בטעם העליון.

³ כן כתב בניזירות שמשון (ס' תצ"ד). ומוכח מלשונו שטעמו משום שנקט שעיקר המנהג הוא לקרוא בציבור בטעם התחתון, ולכן ינהגו כן בפרשת יתרו, אלא שאם גם בדברות שבפרשת ואתחנן ינהגו כן, יקשה למה הונח שם הטעם העליון, ומשום הכי כתב שבפרשת ואתחנן יש לחלק בין ציבור ליחיד. אך עיין לעיל סוף הערה ד', ולקמן פרק ג' ד' ובהערה י"ט, שיבואר הענין היטב מדוע אין זו קושיא כלל, וממילא אין צורך להגיע לדבריו.

⁴ בין בני בבל לבני ארץ ישראל היו חילוקים רבים בענייני מסורה (עיין שבת נ"ה ע"ב תוד"ה מעבירים כתיב, ובגליון הש"ס שם, המצינים מקומות רבים בהם אנו נוהגים בענייני מסורה שלא כהתלמוד בבלי). ובני בבל מכונים במסורה 'מדינחאי', דהיינו מזרחיים, שבבל מזרחית לארץ ישראל, ובני ארץ ישראל מכונים 'מערבאי', דהיינו מערביים, שארץ ישראל מערבית לבלב. ולמעשה המסורה המקובלת בידנו ברוב המקומות היא כמערבאי ולא כמדינחאי.

⁵ והראיה שמסורת בני בבל התקבלה גם על דעת בעלי המסורה שבארץ ישראל, שאע"פ שהמסורה המקובלת בידנו היא המסורה של בני ארץ ישראל, נמצאים בספריו שתי ההטעמות, ואף בכתבי היד הטברנים המובהקים המשקפים את מסורת ארץ ישראל בלבד מוטעם גם הטעם העליון. ויתכן שאע"פ שמסרני ארץ ישראל קיבלו בזה גם את מסורת בני בבל, מסרני בבל לא קיבלו בזה את מסורת ארץ ישראל. ולכן במסורת התימנים שמקורה במסורה הבבלית, יש רק את הטעם העליון בלבד.

⁶ להלן (פרק י') מובאת רשימת מסורה בבליית, וכן כתב יד בבלי, המעידים על הטעמה בטעם העליון בלבד, ומוכח שבמסורת הבבליית הטעימו בטעם העליון. וכן מוכח ממנייני פסוקי הפרשיות והספרים, כמבואר להלן (פרק י').

⁸ כן כתב בספר דברי קהלת (עמ' 113). וכן בשו"ת רשב"ן (או"ח ס' קצ"ב) כתב מעין זה.

⁹ כדאיתא במגילה (ג' ע"א), ובגדרים (ל"ז ע"ב).

¹⁰ משנה מגילה (כ"ב ע"ב): הקורא בתורה לא יפחות משלשה פסוקים ולא יקרא למתורגמן יותר מפסוק אחד וכו'.

¹¹ וראיה לזה ממנייני פסוקי הפרשיות ופסוקי הספרים שנמסרו במסורה, שמנין פסוקי הפרשיות הוא מנין מדינחאי, ומנין פסוקי הספרים הוא מנין מערבאי (עיין לקמן הערה נ"ה), ובכל זאת אין ביניהם חילוק, וסוכומי שני המנינים שווה (פרט לעשרת הדברות, כאשר יבואר להלן). ומה שכתוב בגמרא (נדרים ל"ח ע"א, קידושין ל' ע"א) שבמערבא חילקו את הפסוק 'וַיֹּאמֶר יְיָ אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בָא אֵלֶיךָ בְּעָב

שיש פסוקים עם שתי תיבות בלבד¹⁰, ויש פסוקים ארוכים מאד, מה שלא מצאנו בכל התורה. ועוד יקשה, מדוע קיבלו בני א"י גם את מסורת בני בבל מה שלא מצאנו בשום מקום אחר, ובפרט באופן כזה שלא קיבלו לגמרי אלא בשילוב עם המסורה הקיימת, ובפרט אחר שחלוקה זו זרה מאד כנ"ל.

ונראה ששני הטעמים אמת, וכשתיקן עזרא לקראו תרגום, תיקן את הטעם העליון על מנת לקראו בתרגום כל דיבור בשלמות עם תרגומו, וכנ"ל, ונהגו בזה גם בני בבל וגם בני ארץ ישראל כשקראו עם תרגום, אלא שבארץ ישראל בטל המנהג לתרגם כבר מימים קדמונים¹¹, ולכן חזרו להשתמש בטעם התחתון לקריאה בציבור, ומשום כך המסורה של בני ארץ ישראל הוא הטעם התחתון, אך בבבל לא פסקו מעולם לתרגם¹², ולכן קראו תמיד בטעם העליון, ומשום כך המסורה של בני בבל הוא הטעם העליון.

ד. טעם המנהגים השונים מתי קוראים בעליון ומתי בתחתון:

על פי זה יובנו היטב מקורות המנהגים השונים מתי לקראו בטעם העליון ומתי בתחתון, שהלא בימי הגאונים כבר בטל המנהג לתרגם בשבתות השנה, וכשבטל המנהג לתרגם ממילא חזר הדין שיש לקראו גם בציבור בחלוקת הפסוקים הרגילה של הטעם התחתון, אלא שהשאירו את הטעם העליון לקריאה בציבור זכר למנהג שקראו כן בציבור בזמן שתרגמו, ולכן בני

הענין (שמות י"ט ט') לג' פסוקים, אין זה מנהג כל מערבאי, שהרי אנחנו שונהגים כמערבאי לא מחלקים כן, אלא שבארץ ישראל היו שחילקו כן ע"פ מסורת שבידם, אך דעת מערבאי לא התקבלה כן, וגם הגמרא ציינה כחידוש שחלקו בחלוקת הפסוקים, ומשמע שלא חלקו בזה במקומות נוספים.

¹⁰ ובתוס' ישנים (קדושין ל' ע"א ד"ה יתר עליו) פשוט להם שלא יתכן פסוקים של שתי תיבות בלבד. וכן בדברי החזקוני (שמות כ' ד') גבי הטעם העליון משמע שפסוק של שתי תיבות חידוש הוא.

¹¹ ביטול המנהג לתרגם הוא קדום מאד, וכדאייתא בתשובה מרב נטרונאי גאון (ברורי סימן מ"ה, והובאה התשובה בסדר ר"ע גאון שחרית של שבת, ובטור או"ח סימן קמ"ה, ובראשונים נוספים) שנשאל על אלו שאין מתרגמין, וכן בתוס' (מגילה כ"ג ע"ב ד"ה לא שנו) כתבו שהמנהג לא לתרגם. וגם בזמן הגמרא היו מקומות שפסקו מלתרגם (כדמשמע במגילה כ"ג ע"ב, וברירושלמי מגילה פ"ד הלכה א', וכמו שהביא הרא"ש במגילה פ"ג סימן ו'), אלא שבזמן הגמרא רק במקומות מועטים נהגו שלא לתרגם, ובזמן הגאונים התפשט המנהג, ובזמן הראשונים אנו מוצאים שכבר נהגו כן ברוב המקומות.

¹² וכמנהג בני תימן שלא פסקו מעולם לתרגם, ומסורת התימנים משקפת את המסורה הבבלית, ואף נהגו לנקד בניקוד הבבלי עד הדורות האחרונים ממש (עיין הערה ט' והערה כ"ו), ואף הגיייתם משקפת את ההגייה הבבלית בה פתח וסגול נהגים באופן זהה.

¹³ כמובא בתוס' (מגילה כ"ד ע"א ד"ה ואם היו), ובמחזור ויטרי (סימנים רצ"ט - ש"א), ובכלכו (סימן נ"ב), ובחזקוני (שמות כ' י"ד), ובסדר טרוויש (סימן י'). ועיין בב"ח (או"ח סי' קמ"ה סק"א) שכתב שאף בימי הסור עדיין נהגו לתרגם בשבועות.

¹⁴ ולפי זה, אין להקשות על מנהג האשכנזים למה יש טעם עליון בדברות שבפרשת ואתחנן אחר שלא קוראים בו בשום פעם (וכמו שהקשו העי"ץ ורש"ד), משום שהטעם העליון לא נועד לציבור או לשבועות, אלא הטעם העליון הוא מסורת בני בבל, או חילוקי פסוקים לקריאה עם תרגום, ומטעמים מסויימים קוראים בו בשבועות או בציבור.

¹⁵ לפי הנחה זו, קשה קצת מדוע אצל התימנים נשתכח הטעם התחתון מחמת שלא קראו בו בציבור, ואילו אצל הספרדים, שגם הם לא קראו בו בציבור (שהלא בזמן שתרגמו קראו בציבור בטעם העליון, וכשפסקו לתרגם השאירו את קריאת הטעם העליון לקריאה בציבור), בכל זאת לא נשתכח מהם הטעם התחתון (ואצל האשכנזים לא קשה כיצד נשתמרו שתי מערכות הטעמים, משום שזמנו שהפסיקו לתרגם קראו בציבור בטעם התחתון בשבתות השנה, ובטעם העליון בחג השבועות).

אולם נראה שיש הבדל רב בין התימנים לספרדים, מכמה טעמים. א'; התימנים היו רחוקים ומנותקים משאר מושבות ישראל, ולכן מה שלא היה נהוג אצלם בציבור נשתכח, אך הספרדים היו קרובים וקשורים עם בני אשכנז,

ספרד נוהגים לקרוא בציבור לעולם בטעם העליון זכר למנהג הקדום בזמן התרגום שכך קראו בציבור. אך בני אשכנז, שגם לאחר שבטל מנהג התרגום בשבתות השנה, המשיכו לתרגם בחג השבועות¹⁶, לא הוצרכו להניח זכר לקריאה בטעם העליון, שהרי המנהג לתרגם עדיין היה נהוג אצלם בשבועות, ולכן בשאר שבתות השנה קראו בטעם התחתון, ורק בשבועות קראו בטעם העליון משום התרגום, וכשבטל באשכנז גם המנהג לתרגם בשבועות, השאירו הזכר לזה רק בקריאת חג השבועות כמו שנהגו לפני כן¹⁷.

ולפי זה מבואר גם מנהג התימנים שקוראים תמיד בטעם העליון ואין בספריהם טעם תחתון כלל, משום שאצלם מעולם נמשך המנהג לתרגם, ולכן קראו רק בטעם העליון, וכנראה משום כך נשכח מהם הטעם התחתון¹⁸ שלא היה נקרא בציבור כלל¹⁹.

ה. מדוע נקראים 'עליון' ו'תחתון':

על פי זה יבואר גם מדוע נקראו בשמות 'טעם עליון' ו'טעם תחתון'²⁰, שנאמרו באחרונים כמה טעמים לשמות אלו, יש מי שכתב שנקראו כן משום שהטעם העליון הוא נגינות גבוהות וקולות חזקות, לא כן התחתון שהוא ניגון נמוך וקולו לא ישמע²¹, ויש מי שכתב שנקראו כן משום שבטעם העליון רוב הטעמים מסומנים על גבי האות, ובטעם התחתון רוב הטעמים מסומנים תחת האות²², ויש מי שכתב שהדברות ניתנו למשה

ולכן לא נשתכח מהם הטעם התחתון שנקרא בציבור אצל האשכנזים. ב'; מסתבר שכשפסקו לתרגם אצל הספרדים, לא המשיכו מיד בכל המקומות לקרוא בטעם העליון, אלא היו מקומות ששוב לקראו בטעם התחתון, ורק עם הזמן נשתרש ונתקבל המנהג לקרוא בציבור בטעם העליון, וכיון שהיו מקומות שבמשך זמן מה קראו בציבור בטעם התחתון, לא אבד מהם הטעם התחתון. ג'; ויתכן עוד, שכשפסקו לתרגם אכן חזרו כולם לקרוא בציבור בטעם התחתון, ורק בשלב מאוחר יותר הנהיגו לקרוא בציבור בטעם העליון זכר לזמן התרגום, ומשום כך לא נשתכח מהם הטעם התחתון.

והטעם שנשתכח מהתימנים הטעם התחתון, משום שציור הטעמים נתחדש רק בזמן הגאונים (מחזור ויטרי סימן תכ"ד), וקודם לכן נמסרה נגינת הטעמים כתורה שבע"פ (שו"ת רדב"ז ח"ג סימן תרמ"ג), ובתבי הדין של המקרא עם טעמים החלו להיות נפוצים רק סמוך ממש לזמן הראשונים, ובמשך זמן של מאות שנים שמסוף זמן האמוראים עד קרוב לזמן הראשונים, הגיוני שנשתכח הטעם התחתון מבני בבל אחר שלא קראו בו מעולם בציבור ולא היה מתועד בכתב, וכשהתחילו לכתוב ולהטעים את הספרים, כבר נשתכח מהם הטעם התחתון, ולכן הטעימו בספריהם רק בטעם העליון.

אך אצל האשכנזים והספרדים קראו בתקופה זו בשתי המערכות, שהרי המנהג לתרגם החל להיפסק כבר בזמן הגמרא, ובזמן הגאונים כבר נשתרש המנהג שלא לתרגם (עיין לעיל הערה ט"ז), וכיון שבתקופה זו פסקו מלתרגם, נשתמר אצלם גם הטעם התחתון משום שחזרו לקרוא בו בציבור, ולכן כשהתחילו לכתוב ולהטעים את הספרים הטעימו בשתי מערכות הטעמים.

¹⁶ שדבר שאינו בציבור משתכח ביתר קלות, וכגון טעמי אמ"ת (איוב משלי תהילים) שנגינתם נשתכחה מרוב העדות, כיון שאין קריאה בציבור בטעמים אלו, בשונה מטעמי שאר הספרים שלא נשתכחו משום שקוראים בהם בציבור.

¹⁷ אמנם, יש לציין ששמות אלו לא מצויים בקדמונים שדיברו בטעמי הדברות. בכתבי היד הקדומים מכונה הטעם התחתון 'טעמא קדמא'. החזקוני מכנה אותם 'נגינות גדולות' ו'נגינות קטנות' (אמנם בלשון נגינות גדולות או קטנות אינו שם כולל למערכת הטעם העליון או התחתון, אלא נגינות גדולות היינו שמחברים פסוקים רבים יחד, וקטנות היינו שמחלקות את הדברות לפסוקים קטנים, ולכן כותב בשבועות קוראים את לא יהיה ואת זכור בנגינות גדולות, ואת לא תרצח לא תנאף בנגינת קטנות). מהר"י חביב מכנה אותם 'גבוהים' ו'שפלים'. בלקט יושר מכנה אותם 'נגינות עליונות' ו'נגינות תחתונות'. ובמשאת בנימין כבר מזכיר בשם המקובל 'טעם עליון' ו'טעם תחתון', ואחריו כבר נזכר שם זה בכל האחרונים.

¹⁸ כן כתב העי"ץ, וראה עוד בהערה הבאה.

¹⁹ כן כתב ר"ה, וכן כתב המעיר בתלמוד לשון עברי (סימן שפ"ז הערה 1), וכן

מפי הגבורה בטעם העליון, ואילו משה אמר לישראל בטעם התחתון, ולכן נקראים בשמות אלו^כ.

אך על פי האמור לעיל, נראה לומר טעם נוסף למקור השמות עליון ותחתון, שהלא בני בבל לא סימנו את תמונות הטעמים כבני טבריה שחלקם מעל האות וחלקם מתחת האות, אלא סימנו את כל הטעמים רק מעל האות^כ, ולכן מערכת הטעמים של בני בבל נקראת טעם עליון. אך בני טבריה סימנו את תמונות הטעמים גם מתחת האותיות, ולכן מערכת הטעמים של בני טבריה נקראת טעם תחתון^כ.

ו. שיבושים שנוצרו מחמת ההטעמה הכפולה:

ברוב הדפוסים כיום, עשרת הדברות מודפסים פעמיים, כשפעם אחת הם מוטעמים בטעם העליון, ופעם אחת בטעם התחתון. אך בכתבי היד ובדפוסים הקדומים עשרת הדברות כתובים פעם אחת בלבד, כשהטעם העליון והתחתון מוטעמים ומנוקדים בכתוב כאחד, כגון: זָכוֹר אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ לִקְדָּשׁוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ פֶלֶא־מְלָכֶתָּךְ, שכל תיבה מוטעמת בשני טעמים. וכגון: עַל־פָּנָי, שהנו"ן מנוקדת בקמץ ופתח יחדיו^כ.

בעקבות זאת נוצרו שיבושי קריאה שונים, היו קוראים שלא ידעו ולא הבינו שהן שתי מערכות שונות של טעמים וניקוד, וקראו בשני הטעמים יחדיו, והיו קוראים שאע"פ שידעו שהן שתי מערכות שונות, לא ידעו להבדילן זו מזו כהוגן, והטעימו חלק מהתיבות בטעם העליון וחלקן בתחתון, וכך אנו מוצאים

נראה מלשון רי"ל קירכום במנהגות וורמייזא (ליקוטים), שכתב: 'וקורין הטראפ"א (טעמים) שעל הכתב בעשרת הדברות', וכן כתב: 'הטראפ"א העומד למטה'.

והיעב"ץ תלה את שני הטעמים הללו זה בזה, וכתב בהגהתו שהטעמים שנגינתם בהרמת קול הונחו מעל האותיות, והטעמים שאין בהם משיכת הניגון למעלה הונחו תחת האותיות.

כ"ה רו"ה. וכן נראה קצת מדברי החתם סופר שכתב (שו"ת יו"ד ח"ב סי' ר"ס) שבקריאה בציבור כל פסוק בפני עצמו לכוון עשרה דברות מכוונות כמו שנאמרו בסיני. אך יתכן שהחת"ס חילק בין אמירת הדברות בהר סיני לדברות הכתובים בתורה, ולא שחילק בין אמירת הקב"ה לאמירת משה.

כ"ו שהיו שלושה מיני צורות של ניקוד וטעמים, של בני ארץ ישראל, של בני טבריה, ושל בני בבל (כמבואר במחזור ויטרי סימן תכ"ד). הטעמים והניקוד המקובלים בידינו הם של בני טבריה, וטעמי בני בבל וכן הניקוד שלהם, אינו מסומן תחת האות כלל, אלא מסומן מעל האות בלבד (החמינים נהגו לנקד בניקוד הבבלי עד הדורות האחרונים, וכן בגניות קריד נמצאו כתבי יד עתיקים המנוקדים ומוטעמים בניקוד בבלי).

כ"ז טעם זה כתב שמחה פינסקר בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ו), ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 46).

כ"ח האות כ"ף שבתית 'כל' מנוקדת בדגש בטעם התחתון, ורפה בטעם העליון, הדגש מסומן ע"י הנקודה שבתוך האות, והרפה מסומן ע"י הקו שמעל האות. שבכל כתבי היד הקדומים על כל אות ששייך בה דגש ורפה, היו מסמנים דגש ע"י נקודה בתוך האות, ורפה ע"י קו מעל האות. הסופרים המאוחרים יותר, השמיטו את קו הרפה, והשתמשו בדגש ובהשמטתו בלבד.

כ"ט וברוב כתבי היד והדפוסים הוסט הפתח לתחת האות יו"ד מחמת חוסר המקום תחת הנו"ן לקמץ פתח וסוף פסוק יחדיו, ומזה הגיעו השיבושים לקרוא את הו"ד בפתח, עיין בהערה הבאה.

ל' במשאת בנימין כותב על הקוראים שאינם יודעים כיצד להפריד את המערכות, ומעריכים וקוראים קצת בזה וקצת בזה, וז"ל: ואלמלא היו קוראין כל הפרשה בטעם אחד, דהיינו בטעם התחתון לבדו שהיא עיקר, או אפילו בטעם העליון לבדו, היו יוצאין ידי הקריאה לטעם האחד, אבל הן מערבבין את הפסוקים ומקלקלין את הנקודות שלא כדון, שהרי אין אווזין לא בטעם העליון ולא בתחתון, רק מטפסין ועולין מטפסין ויורדין פעם בעליון פעם בתחתון כמשוגעין.

בכמה ספרי אחרונים שהתריעו מפני הטעמות כפולות ומעורבות אלו^ל.

הראשון שחילק את הטעמים לשתי מערכות נפרדות ע"מ להקל על הקורא, הוא בעל האור תורה, שהדפיס את הדברות פעמיים, והטעים אחת מהן בטעם העליון ואחת מהן בטעם התחתון, ובעקבותיו עשו כן רוב הדפוסים.

ז. האפשרויות לחלוקת מערכות הטעמים:

כיון שמטרת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק נפרד, תיבת 'עֲבָדִים' שהיא סוף הדיבור הראשון צריכה להיות מוטעמת בסוף פסוק. אלא שאם נטעימה בסוף פסוק בטעם העליון, יקשה מדוע יש בה טעם נוסף, והלא גם בטעם התחתון הפסוק יכול להיקרא בפסוק בפני עצמו, כיון שהוא דיבור קצר, וכמו בדברות 'לֹא תִשָּׂא', 'כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ', 'לֹא תִחַמֵּד', שמחמת שהן דברות קצרות, אין בהן חילוק בין הטעם העליון לטעם התחתון.

וכיון שתיבת 'עֲבָדִים' מוטעמת בטעמים כפולים, הניח האור תורה שהטעם סוף פסוק שייך לטעם התחתון ולא לעליון, ויש כאן שינוי משאר הדברות בטעם העליון, בזה שכלולות שני הדברות הראשונות בפסוק אחד, בשונה משאר הדברות שכל דיבור הוא פסוק לעצמו. ונתן לכך טעם שהוא לסימן ששניהם נאמרו מפי הגבורה^{לא}.

ומדברי רמ"ע מפאנו משמע שהיו שמחסור ידע הטעימו את שני הטעמים יחדיו, וז"ל: באור הטעמים של עשרת הדברות ראשונות ואחרונות והכפל הנמצא בחלק מה מהם וכו' ואם משפטן להיות כפולים מאיזה טעם שיהיה וכמנהג קצת קהלות שמטעימין את כולם בקריאתם וכו'. וכן כתב שיש שקוראים את הקמץ והפתח יחדיו, וז"ל: והקורא שתי הנקודות יחד לנו"ן ויו"ד של פני, ולצד"י וחית"ל של תרצה, טעות גדולה היא ומשתקין אותו בנויפה, הוא הדבר אשר לא דברו ה' ותועי רוח שבודים מלבם דברים אשר לא כן ומכשילים את הרבים לשגות מאמרי דעת עתידיים ליתן את הדין.

וכן מהר"י חביב אחר שביאר החילוק שבין העליון לתחתון ועניינם, כתב: ואולי יגיע תועלת לשום תלמיד מענין המשל הזה מלבד תועלת הנמשל, והוא, שיהיה מלקרות ב' הנקודות בקריאה אחת כגון להדגיש יו"ד פני כאילו היא נקודה בפתח וכיוצא בזה.

וכן אנו מוצאים באור תורה שכתב שפעם אחת היה בסוד ישרים חכמים ונבונים, ושאל השואל למה היו"ד של תיבת פני מנוקדת בפתח, ולא ידעו להשיב ע"ז תשובה נכונה וראויה. ואחר שביאר זאת כתב שכשתבוא תיבת פני בסוף פסוק תנקד בקמץ, והפתח לקורא ברביע, אבל לא שהיה ליו"ד של פני נקודה כלל.

וכן ביוסף אומץ (סימן תק"ג) כתב: ואגב זה אמרתי לפרש אופן קריאת ניקוד עשרת הדברות, שראיתי רובא דעלמא והחזנים דמטעא טעו בהו, והוא, שיש כמה אותיות נקודות בשני נקודות, כגון פני בקמץ ובפתח, וכן תרצה וכו', ולכן סבורים העם שיש להיו"ד והחית"ל נקודה, ובזה המה מוציאים המלות ממשמעותם, כי אין להם שום פירוש בקריאה זו.

עוד ניתן לראות על השיבוש הזה, מהערת המסורה במקראות גדולות וינציאה רפ"ה (ובעקבותיו בכמה דפוסים נוספים) על תיבת 'פָּנָי', המוסרת; 'כ'ן דינו למאן דיליף רזא'. כלומר שהיו"ד מנוקדת בפתח ויש לזה טעם ע"פ הסוד. אך ברור שזהו שיבוש של המדפיס שחשב שהיו"ד נקראת בפתח. וכבר כתב באור תורה על דבריו שדברי רוח הן.

ומכל זה אנו למדים על השיבוש שרווח בימים בהם עדיין לא הופרדו מערכות הטעמים זו מזו, לערבבן ולקרות בשתי מערכות הטעמים יחדיו, או לחלקן ולהפרידן בצורה לא נכונה.

לא וכבר הקדימו בזה החזקוני, אלא שהחזקוני כתב שבדיבור אחד נאמרו, אך נראה ברור שכוונתו לומר מפי הגבורה שמענו, שהרי בדיבור אחד נאמרו נאמר על 'זכור' ו'שמור', ולא על 'אנכי' ולא 'יהיה לך', וכמו שהעיר רמ"ע על דבריו (וראה לקמן הערה ס"ה שמבואר בדברי החזקוני שלא כתב כן על הטעם העליון, אלא על הטעם התחתון).

להטעמה הכפולה בתיבת 'עבדים' היו שתי גרסאות בספרים, היו שהטעמו 'עבדים' באתנחתא וסוף פסוק, והיו שהטעמו 'עבדים' ברביע וסוף פסוק. והכריע האור תורה שבטעם התחתון תיבת 'עבדים' מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון באתנחתא, ואילו את הרביע מחק מכל וכל^ל, וכן הסכים המנחת ש. ואילו ר' שלמה דובנא בעל התיקון סופרים הכריע להיפך, ומחק את האתנחתא וקיים את הרביע, שבטעם התחתון תיבת 'עבדים' מוטעמת בסוף פסוק, ובעליון ברביע.

ה. הקושיות על שיטות חלוקה אלו:

אם נטעים את תיבת 'עבדים' באתנחתא בטעם העליון, יקשה: תיבת 'עבדים' ותיבת 'לשנאי' מוטעמות שתייהן באתנחתא, והרי הוא מן הנמנעות שיהיו שתי אתנחתות בפסוק אחד, ואין כמותו בכל המקרא^ל. עוד יקשה: בכל המקרא לא יבוא הטעם סגול אחר האתנחתא, וכאן בא סגול בתיבת 'תעבדים' אחר האתנחתא שבתיבת 'עבדים'^{לד}. (ומחמת קושיות אלו, העדיף רש"ד את נוסח הרביעי).

ואם נטעים ברביע, יקשה: ברור ומובן שהפסק הענין בתיבת 'עבדים', גדול יותר מן ההפסק בתיבת 'א-להיך', וכיצד יתכן שתיבת 'א-להיך' מוטעמת בזקף שהוא מפסיק גדול מן הרביע שבתיבת 'עבדים'^{לה}. עוד יקשה: לעולם לא יבוא הטעם זקף לפני הטעם סגול, וכאן הזקף שבתיבת 'א-להיך' בא לפני הטעם סגול שבתיבת 'תעבדים'^{לי}. עוד יקשה: לא מצאנו מעולם שלושה רביעים לפני סגול, וגם הימצאות שני רביעים לפני סגול זו תופעה נדירה ביותר הנמצאת רק פעמיים בכל התנ"ך, וכאן יש שלושה רביעים לפני הסגול, בתיבות 'עבדים', 'על פני', 'ל'א-רץ'^{לי}.

וכן במשאת בנימין ביאר כהאור תורה שהוא משום ש'אנכי' ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענוס.

^{לב} בפרשת יתרו כתב האור תורה לחלק בין הדברות שבפרשת יתרו לאלו שבפרשת ואתחנן, שבפרשת יתרו תיבת 'עבדים' מוטעמת באתנחתא בטעם העליון, ובפרשת ואתחנן מוטעמת ברביע בטעם העליון. אך לבסוף בפרשת ואתחנן חזר בו ומחק את הרביע בשני המקומות, וקיים רק את גרסת האתנחתא, כנראה משום שכך היה הנוסח ברוב כתבי היד שהיו לפניו.

^{לז} אי היתכנות של שתי אתנחתות בפסוק אחד מוכח מדרך המקרא, שאין כן בשום מקום אחר במקרא. וכן מפורש בספר טעמי המקרא המיוחס לר' יהודה בן בלעם, שכתב (מעט לפני שער הורקא) לעולם לא תבאנה שתי אתנחתות בפסוק אחד לפי שהיא תנהג מנהג מחצית הפסוק. וכן כתב ר' משה הנקדן (בראש שער הגנינות שבספר דרכי הניקוד והגנינות) שלא יבואו לעולם שני אתנחתות בפסוק אחד. וכן בספר מחברת התיג'אן (ירושלים תשכ"א עמוד צ"ו) כתב שאי אפשר שימצאו שתי אתנחתות בפסוק אחד לפי שהיא ממצעת הפסוק, ואי אפשר שימצא לו שני אמצעיים. וכן כתב הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ).

^{לי} בכל המקרא לא נמצא לעולם סגול אחר אתנחתא, וכן כתבו רז"ה (שערי זמרה, שער ראשון פתח ד'), הגר"א (דקדוק ופירוש על התורה, ד"ה והארץ), בינת מקרא, תלמוד לשון עברי (סימן שפ"ט).

^{לה} ברור לכל המתבונן בפסוק הטעמים, שהטעם רביע הוא מפסיק פחות מן הזקף, וכן משמע ברש"י (הגנה ו' ע"ב ד"ה לפסוקי טעמים), וכן כתבו כל מדרגי הטעמים (רז"ה, הגר"א, בינת מקרא, ועוד).

^{לו} בספר בינת מקרא כתב שלעולם לא יבוא זקף לפני הטעם סגול, והוסיף וכתב, שמה שמצאנו בטעם העליון בעשרת הדברות שתיבת 'א-להיך' בזקף, ואחריו 'ולא תעבדם' בסגול, הוא טעות דמוכה, וממקומו מוכרע, דהאיד יהיה תיבת 'א-להיך' בזקף, ואחריו 'מבית עבדים' ברביע המפסיק פחות מזקף, והרי נראה לעין שתיבת 'עבדים' הוא סוף ענין, עכ"ד. דהיינו שדחה את נוסח הזקף מחמת ב' קושיות אלו, וכתב שהטעמה זו אינה אפשרית, אך לא הביא שם פתרון כיצד היא ההטעמה הנכונה.

ובספר מסלול (דף צ"ו ע"ב הערה ה') ניסה לתרץ את קושית הבינת מקרא, וכתב,

ובין למטעמים באתנחתא ובין למטעמים ברביע, יקשה עוד: כל מטרת חלוקת הטעם העליון היא, שכל דיבור יהיה נקרא בפסוק בפני עצמו, וכיצד יתכן לומר ששני דברות יחולבו בפסוק אחד, שבכך יעקר ענין הטעם העליון^{לז}.

ט. החלוקה המקורית של מערכות הטעמים:

ומחמת קושיות אלו, וכן מחמת הראיות שיובאו להלן, מוכח שהחלוקה הנכונה אינה כפי שהניחו אור תורה ורש"ד שהסוף פסוק שבתיבת 'עבדים' שייך לטעם התחתון, אלא ההיפך הוא הנכון, האתנחתא שבתיבת 'עבדים' שייך לטעם התחתון שמחבר את הפסוק הזה עם הפסוק הבא, ואילו הסוף פסוק שייך לטעם העליון שמפריד בין שני הדברות^{לט}.

וכך היא החלוקה של הפסוק הראשון בשתי המערכות:

טעם תחתון: אֲנֹכִי יי א-לֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי:

טעם עליון: אֲנֹכִי יי א-לֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

על פי חלוקה זו הוסרו כל הקושיות: אין כאן שתי אתנחתות בפסוק אחד. אין כאן סגול אחר אתנחתא. אין כאן זקף לפני רביע. אין כאן זקף לפני סגול. אין כאן שלושה רביעים לפני סגול. ואין בטעם העליון שני דברות בפסוק אחד.

י. הראיות לחלוקה זו:

כמו כן, הראיות לנכונות חלוקה זו רבות וחזקות מאד, הן ראיות שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת 'עבדים',

שכיון שכאן הזקף רחוק מאד מהסגול, לכן אין כדאי כ"כ לערער עליו ולהשמיטו משם, וגם שחלק זה ארוך מאד עד שכמעט א"א שלא לחלקו בזקף. אמנם זה יישוב דחוק הבא ליישב את מציאות הספרים שהיו לפניו, אך אינו עונה על השאלה כל צרכה.

^{לי} אמנם, קושיא זו אינה מוכרחת לגמרי, כיון שכאן יש הרבה תיבות לפני הסגול, אך מכל מקום זו תופעה מוזרה שאין דומה לה בכל המקרא, וגם הקושי בניגונה להטעים כל כך הרבה רביעים לפני סגול בולט מאד.

^{לז} והיישוב ששני הדברות הראשונים נקראים בפסוק אחד משום שמפי הגבורה שמענוס, קשה הוא, שהרי כל מטרת הטעמת הטעם העליון היא לחלק כל דיבור בפסוק בפני עצמו, ואין מקום בזה לסברה כגון זו.

ועוד, הלא אע"פ שנאמרו מפי הגבורה, נאמרו אחד אחד, וא"כ הפסוק הראשון ראוי להיות פסוק לעצמו גם בטעם העליון (טענה זו כתב רמ"ע מפאנו לחזק דבריו שהפסוק הראשון נקרא לעצמו גם בטעם העליון).

ועל טענת רז"ה שהטעם העליון הוא בבחינת כתיב, ועיקרו הוא חלוקה ע"פ אופן כתיבת הפרשיות, וכיון שיש הפסק סתומה או פתוחה בין כל דיבור ודיבור לכן כל דיבור הוא פסוק בפני עצמו בטעם העליון, ומשום הכי דברות 'אנכי' ולא יהיה לך' הם דיבור אחד משום שכתובים בפרשה אחת. הנה כבר דחו האחרונים את דבריו שלא שייך בזה קרי וכתוב (כמבואר לעיל הערה ו'). ועכ"פ, דבריו בזה גם לא יתכנו, שהרי בדיבור 'לא תחמוד' יש פרשה באמצעו, ובכל זאת אינו מחולק לשני פסוקים בטעם העליון.

^{לט} הראשון שכתב והוכיח שבטעם העליון הפסוק מסתיים בתיבת 'עבדים' הוא רז"ה (אמנם, היו שכתבו בפשיטות, ע"פ ספרים שהיו בידהם, שהפסוק הראשון הוא ללא הטעמה כפולה כלל, עיין הערה ס"ב). ויש לציין שבעל אהל משה כתב כן לפני רז"ה, אלא שכתב שזה רק בדברות שבפרשת יתרו, אך בדברות שבאותחנן שני הדברות הם פסוק אחד, והסופרים טעו והעתיקו הטעמים הכפולים מואתחנן ליתרו, והוכיח כן ממניין הפסוקים של פרשת יתרו ואתחנן, והשיבוש של מקראות גדולות וניצוצה במנין פסוקי פרשת ואתחנן (עיין הערה נ"ד) הטעו לחלק בין יתרו לאתחנן. וכיו"ב כתב גם בסוף ספר הכתב והקבלה, וגם הוא הוסיף מחמת השיבוש הנ"ל).

והראשון שכתב והוכיח שבטעם התחתון הפסוק מסתיים בתיבת 'פני' הוא הרב חיים ברכר (בהערותיו לתנ"ך יהואש).

והחלוקה היא לעשרה פסוקים ולא לתשעה, והן ראיות שבטעם התחתון הפסוק הראשון מסתיים רק בתיבת 'פָּנִי', והחלוקה היא לשנים עשר פסוקים ולא לשלושה עשר:

אופן התרגום: במחזורים קדומים לחג השבועות המשלבים תרגום בקריאת התורה^מ, ובראשונים המפרטים את סדר קריאת התורה בשבועות^{מא}, וכן בכתבי יד של התורה המשולבים עם תרגום המופיע אחר כל פסוק מפסוקי הטעם העליון^{מב}, בפסוק הראשון מופיע התרגום אחר תיבת 'עֲבָדִים' ולא אחר תיבת 'מִצּוֹתֵי' ^{מג}, ומוכח שבטעם העליון תיבת 'עֲבָדִים' מוטעמת בסוף פסוק, והדברות מחולקת לעשרה פסוקים ולא לתשעה.

מנהג התימנים: מנהג התימנים מימי קדם לקרוא בטעם העליון בלבד, והטעם התחתון אינו קיים אצלם כלל, ומנהגם הוא לחלק את הדברות לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת 'עֲבָדִים', וכך מוטעם בכל ספריהם.

ראשי פסוקי העליון: יש רשימת מסורה של בני בבל (שנהגו שם בטעם העליון בלבד), בה מפורט לפי סדר הפסוקים כל המסורות על כל פסוק, ובכל תחילת פסוק נמסר 'ריש פסוק', ובעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן^{מד} ראשי הפסוקים הם: 'אנכי', 'לא

יהיה', 'לא תשא', 'שמור', 'כבד', 'לא תרצח', 'ולא תנאף', 'ולא תגנב', 'ולא תענה', 'ולא תחמד'. ומוכח ש'לא יהיה לך' הוא ראש פסוק בטעם העליון.

כתבי יד המטעימים טעם עליון בלבד: ישנם כמה כתבי יד שאינם מטעימים את הדברות בטעמים כפולים, אלא בטעם עליון בלבד^{מז}, וכולם מטעימים את תיבת 'עֲבָדִים' בסוף פסוק, ומוכח שכך מוטעם בטעם העליון.

כתב יד בבלי: ישנו כתב יד בבלי קדום, המנוקד ומוטעם בניקוד הבבלי, ושם הלא נהגו בטעם העליון בלבד, והדברות מחולקות בו לעשרה פסוקים, והפסוק הראשון מסתיים בתיבת 'עֲבָדִים' ^{מז}.

נקודתיים בסופי הפסוקים: ישנו כתב יד קדום שסימן את סוף פסוקי הטעם התחתון בנקודתיים דקות, ואת סוף פסוקי הטעם העליון בנקודתיים גדולות^{מז}, ואחר תיבת 'עֲבָדִים' סימן נקודתיים גדולות, ומוכח^{מח} ששם הוא סוף הפסוק בטעם העליון^{מט}.

סדר ההטעמה: בכתבי היד הטובים הקפידו הסופרים על סדר הניקוד וההטעמה, ובכל תיבה שיש בה שני טעמים באותו מקום הקדימו את הטעם התחתון לטעם העליון^{נא}, ומזה

הראשון מסתיים בתיבת 'עֲבָדִים'.

^{מז} הנקודתיים הן תמונת הטעם סוף פסוק בטעמים הבבליים, ואילו בטעמים הטברנים תמונת הסוף פסוק היא קו קצר תחת האות, אלא שמאוחר יותר אימצו גם הטברנים את הנקודתיים בנוסף לקו שתחת האות, וסימנו את שניהם 'חדיו' (ומשום כן בספרים הטברנים העתיקים, אין הנקודתיים מסומנים בעקבות, ויש ספרים שהם מסומנים רק בכשליש מכלל הפסוקים).

ואולי משום כך סימן הסופר נקודתיים גדולות דווקא בסוף פסוקי הטעם העליון, שהרי אצל הבבלים הנקודתיים הוא סימון הטעם סוף פסוק, וכיון שהטעם העליון הם הטעמים הבבלים של עשרת הדברות, לכן סימן נקודתיים גדולות דווקא בסופי הפסוקים שלהם, שהוא עיקר המקום הראוי לנקודתיים כמנהג בבל בסופי הפסוקים.

^{מח} ויתכן שניתן להביא ראיה נוספת מעץ זו מכ"י לניגד B 19a בדברות שבשמות, שאע"פ שהסופר הטעים את הדברות בהטעמה כפולה, בכל זאת סימן נקודתיים רק בסופי פסוקי הטעם העליון בלבד, ובסופי פסוקי התחתון לא סימן נקודתיים כלל, ובתיבת עבדים סימן נקודתיים (ואף שגם בתיבת 'לשנא' מסומן נקודתיים, נראה שהנקודתיים מאד דחוקות בין האותיות, וזו הוספה מאוחרת).

^{מט} כן הוא בכתב יד טורונטו פרידברג 9-005 (כתב יד מרחיף קדום שהובא ממזרים, נכתב לפני כאלף שנה). וכן העיד הרב דויד יצחקי בספר לוח ארש מהדורת אוצרנו (עמ' תקל"ח הערה 11).

^י הקפדה על סדר ההטעמה ניכרת בכתבי היד הטובים: לניגד B 19a, ששון 507, ששון 1053, לונדון 4445, ניו יורק אוסף לוצקי A44, ירושלים 4-790, קמברידג' 652, פריס 13, פריס 50.

ובכתב יד לניגד אנו אף מוצאים שהסופר מחק ותיקן בשביל סדר ההטעמה, שבתחילה כתב 'תִּרְצַח', שהטפחא אחר הסוף פסוק, ולאחר מכן תיקן את הסדר, ומחק את הטפחא שאחר הסוף פסוק, והטעים 'תִּרְצַח' שהטפחא לפני הסוף פסוק.

וכבר הזכיר זאת רמ"ע מפאנו וכתב שהסופרים הטובים דקדקו בסדר הניקוד וההטעמה, והקדימו את הטעם התחתון לעליון משום שקריאת הפסוקים עיקר. וכן במשאת בנימין הזכיר שהסופרים הקפידו על סדר ההטעמה.

^{נא} היינו כששני הטעמים למעלה או כששניהם למטה, כגון: 'מִבֵּית', 'מִמַּעַל', 'ולא כגון: 'אֲנֹכִי', 'אֲחֵיִם', שאחד למעלה ואחד למטה, או כגון: 'וְאִמְתִּי', שהטעם פשוט מקומו בסוף התיבה ממש, ולכן יוקדם הגרש אף שהוא שייך לטעם העליון, משום שאינם נחשבים כמוטעמים באותו מקום.

ואלו הן התיבות שההטעמה או הניקוד באים על אותו מקום (בפרשת יתרו):
מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה פָּנֵי לֹא לְךָ תְּמוּנָה אֲשֶׁר מִמַּעַל מִתַּחַת בְּמִים מִתַּחַת תִּשְׁתַּחֲוֶה לְשָׁנָי וְעֵשָׂה שֶׁשֶׁת וְעֵשִׂית הַשְּׂבִילִי שֶׁבֶת לֹא מִלֵּאכָה וּבִנְךָ וּבִהֶמְתָּךְ אֲשֶׁר לֹא תִרְצַח לֹא תִנָּאף לֹא. אמנם, יש כתבי יד שמשתמשים לעיתים באותו

^מ כן הוא במחזור וורמייזא כתב יד (ירושלים 4-781, נכתב בשנת ה' אלפים ל"ב), ובמחזור מינכן כ"י (מינכן 4, נכתב בסביבות שנת ה'א"נ), ובמחזור נירנברג כ"י (ציריך יסלון 9, נכתב בשנת ה'א"צ"א), ובמחזור פארמה כ"י (פארמה 1002, נכתב בסביבות שנת ה'א"ק"י), ועוד. וכן העיד ר"ח שהוא במחזור כתב יד משנת ה' אלפים י"ח שהיה לפניו (כ"י אוקספורד מכל 617).

והטעם שמשולב בהם תרגום בקריאת התורה, הוא משום מנהג אשכנז הקדום לתרגם את הקריאה בחג השבועות (כמבואר לעיל בפרק ד').

^{מא} מחזור ויטרי (סימנים רצ"ט - ש"א).

^{מב} כן הוא בכתבי היד: ויטין 448, מינכן 2.

ויש לציין, שלא כל כתבי היד של התורה עם תרגום מתרגמים ע"פ פסוקי הטעם העליון, ויש כ"י שמתרגמים אחר הפסוק הקצר ביותר, בין אם הוא בטעם העליון ובין אם הוא בתחתון, ובדברות 'לא יהיה לך' ו'זכור' מתרגמים אחר פסוקי הטעם התחתון שהם הקצרים יותר, ובדברות 'לא תרצח' 'לא תנאף' וגו' מתרגמים אחר פסוקי הטעם העליון שהם הקצרים יותר (כן הוא בכתבי היד: פריס 8, פריס 36, פריס 39, פריס 41, פריס 45). וכמובן שאין להוכיח מאומה מכ"י אלו, משום שאינם מתרגמים ע"פ פסוקי העליון או התחתון.

^{מג} צורת התרגום במחזורים לשבועות (וכן במחזור ויטרי) היא כזו: תחילה כתוב פסוק 'בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי וגו' (שמות י"ט א'), ואח"כ 'אֲקַדְמוֹת מִלִּין וכו'' שהוא רשות למתורגמן מעניינא דיומא, ובסוף כתוב 'בִּירְחָא תְּלִיתָאה וגו'' שהוא תרגומו של 'בַּחֲדָשׁ הַשְּׁלִישִׁי', ואח"כ כתוב פסוק 'וַיִּסְעוּ מִרְפִּידִים' (שם ב') ואח"כ תרגומו, ועל דרך זה כתוב מקרא ותרגום מקרא ותרגום עד פרשת 'וַיִּדְבֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים' (שם ב' א'), שמקדימים לפניה פיוט ארוך על סדר א"ה הפותח 'ארכין ה' שמיא לסיני', ואח"כ כתוב פסוק 'וַיִּדְבֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים וגו'' ואח"כ תרגומו 'ומליל ה' וגו' בצרוף פיוט ארוך מענין הפסוק תחילתו 'ארעא רקדו שמיא זמר', ואח"כ כתוב פסוק 'אֲנֹכִי' עד 'מִבֵּית עֲבָדִים', ואחריו תרגומו 'דברא קדמאה כד הוה נפק וכו'' עם פיוט ודרש ארוך מענין הפסוק ע"פ קבלת רז"ל, ואח"כ כתוב פסוק 'לֹא יִהְיֶה לְךָ' עד 'וְלִשְׁמִי מִצּוֹתִי', ואחריו תרגומו 'דברא תניינא כד הוה נפק וכו'', ועל דרך זה כתוב והולך עשרת הדברים בעשרה פסוקים ובעשרה תרגומים עד גמריא, וגם הפסוקים שאחר הדברות מתורגמים פסוק ותרגום, ותרגום זה הוא תרגום ירושלמי (המכונה 'תרגום יונתן') בשינויים קלים.

^{מד} מסורה זו מובאת בספר המסורה (ח"ג עמ' 254). מסורה זו אינה שלמה, וחסר ממנה גם הדברות שבפרשת יתרו, ולכן הובא כאן מעשרת הדברות שבפרשת ואתחנן.

^{מה} כ"ה בכתבי היד: ירושלים 4-1547, פריס 23, פריס 30, פריס 31, פריס 51.

^{מו} כתב יד זה נמצא ע"י שמחה פינסקר, והזכירו בספר לקוטי קדמוניות (עמ' ל"ה - ל"ז), ובספר מבוא אל הניקוד האשורי (עמ' 45 ואילך) אף הביאו בטעמיו הבבליים, והוכיח מזה שבטעם העליון החלוקה הנכונה היא לעשרה פסוקים, והפסוק

שהטעו 'עבדים' והקדימו את האתנחתא לסוף פסוק, מוכח שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסוף פסוק שייך לטעם העליון.¹¹

מנין הפסוקים: במניני הפסוקים שנמסרו בסוף הפרשיות¹² נמסר בפרשת יתרו על ע"ב פסוקים, ובפרשת ואתחנן על קי"ט פסוקים, ולפי מספרי הפסוקים שנמסרו בסוף ספר שמות וספר דברים ישנם שני פסוקים יותר מאשר ע"פ מנין פסוקי הפרשיות¹³, ופער זה הוא משום שמנין הפרשיות הוא ע"פ פסוקי הטעם העליון, ומנין הספרים הוא ע"פ פסוקי הטעם התחתון¹⁴. ואם בטעם העליון דברות 'אֲנִכִּי' ו'לֹא יִהְיֶה לָךְ' נקראות בפסוק אחד, יהיו רק ע"א פסוקים בפרשת יתרו וקי"ח פסוקים באתחנן. ואם בטעם התחתון נחשיב את פסוק 'לֹא יִהְיֶה לָךְ' כפסוק בפני עצמו, יהיו בספר שמות 1210 פסוקים בעוד שנמסר על 1209, ובספר דברים יהיו 956 פסוקים, בעוד שנמסר על 955. אך אם בטעם העליון פסוק 'אֲנִכִּי' ופסוק 'לֹא יִהְיֶה לָךְ' הם שני פסוקים, ובטעם התחתון 'אֲנִכִּי' ו'לֹא יִהְיֶה לָךְ'

סימן למרכא ומתג וכדומה מחמת דמיונם.

¹¹ וכן בתיבת 'תִּנְאָף' הסדר כך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם התחתון, והסוף פסוק לעליון, אך בתיבת 'לְשֹׁנָא' הסדר הפוך, כיון שהאתנחתא שייך לטעם העליון, והסוף פסוק לתחתון.

ויש להעיר, שאע"פ שבכתיב היד הטובים ניכר שהקפידו על סדר ההטעמה, אין בזה הקפדה במאת האחוזים, ולפעמים נטה מזה הסופר, אלא שתמיד גם אם יש ספר שהסדר בו לא נכון, הוא מיעוט, ובשאר ספרים הסדר נכון, וכנראה נטו מזה לפעמים בשביל למנוע שיבושים (כגון 'תמונה' במקום 'תמונה' וכן 'מפעל' במקום 'מפעל', כנראה בשביל למנוע טעות שהוא זקף גדול, וכן 'לא' במקום 'לא', כנראה משום שהיו סופרים שבמתג לא הקפידו על הסדר). ועכ"פ, בכל כתיב היד שהקפידו על הסדר אנו מוצאים שבתיבת 'עבדים' מוטעם 'עבדים' שהאתנחתא לפני הסוף פסוק.

¹² מנינים אלו הם מבעלי המסורה, שמסרו בסוף כל פרשה על מנין הפסוקים שיש בפרשה, כמו כן הוזכרו מנינים אלו בראשונים העוסקים במלאכת המסורה, כגון המאירי בספרו קרית ספר, וכן בספר החילופים, ובמחברת התיג'אן.

¹³ מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש שמות הם כדלהלן: שמות - קכ"ד, וארא - קכ"א, בא - ק"ו, בשלח - קי"ו, יתרו - ע"ב, משפטים - קי"ח, תרומה - צ"ו, תצוה - ק"א, תשא - קל"ט, ויקהל - קכ"ב, פקודי - צ"ב. אם נמנה את הכל יחד יהיו 1207 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 1209 פסוקים.

מניני פסוקי הפרשיות שנמסרו בחומש דברים הם כדלהלן: דברים - ק"ה, ואתחנן - קי"ט, עקב - קי"א, ראה - קכ"ו, שופטים - צ"ז, תצא - ק"י, תבוא - קכ"ב, נציבים וילך - ע', האזינו - נ"ב, ברכה - מ"א. אם נמנה את הכל יחד יהיו 953 פסוקים. בעוד שבמסורה המוסרת על מנין הספר נמסר על 955 פסוקים.

ויש להעיר, שבפרשת בא ובפרשת ואתחנן נמסר במקראות גדולות ויניציאה רפ"ה על מנין מוטעה, בא - ק"ה, ואתחנן - קי"ח, ובעקבותיו מודפס כן ברוב הדפוסים. אך מנין משובש הוא, שלפי הפסוקים שבידינו בפרשת בא ישנם ק"ו פסוקים ובפרשת ואתחנן ישנם קי"ט פסוקים, וכן נמסר בכתיב היד: לניגדר B 19a, ששון 507 (בפר' ואתחנן, אך בפר' בא יש שם טעות מוכחת, שמוסר על קכ"ט פסוקים), ששון 1053, ניו יורק אוסף לוצקי A44, קמברידג' 652, וכן כתב המאירי (קריית ספר ח"ב), וכן כתב בספר החילופים (מישאל), וכן כתב במחברת התיג'אן (ירושלים תשכ"א עמ' קט"ו ועמ' קכ"ג), ועיין לעיל הערה ל"ט שיש ששון במנין הפסוקים בעקבות השיבוש במקראות גדולות).

¹⁴ ונראה שהטעם לזה משום שבבבל סיימו בכל שנה את התורה, כמנהגנו היום, ולכן חילקו את התורה לפרשיות, ומסרו על מנין הפרשיות, ואת מניני הספרים לא הוצרכו למסור, שזה עולה לבד ע"פ מנין הפרשיות. אך בארץ ישראל היו מסיימים את התורה רק אחת לשלוש שנים (כדאיתא במגילה כ"ט ע"ב), וחלוקת הפרשיות לא היתה קיימת אצלם, ולכן לא מנו את פסוקי הפרשיות אלא את פסוקי הספרים. ולכן, מנין הספרים הוא מנין בני א", והוא אכן תואם את הטעם התחתון שהוא מנהג מערבא, ואילו מנין הפרשיות הוא מנין בני

נקראים בפסוק אחד, יתאימו כל מניני הפסוקים.

ראשי פסוקי התחתון: ישנם כתבי יד שמצויין בהם בראשי הפסוקים איזה טעם משני הטעמים שייך למערכת הטעם התחתון¹⁵, ועל פסוק 'אֲנִכִּי' נמסר שהטעם פשוט שייך למערכת הטעם התחתון¹⁶, וממילא מוכרח שבטעם התחתון תיבת 'עבדים' מוטעמת באתנחתא, ולא בסוף פסוק¹⁷.

'לֹא יִהְיֶה לָךְ' אינו ראש פסוק: בכתב יד מדוייק המוסר בכל ראשי פסוקי הטעם התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, איזהו הטעם השייך למערכת הטעם התחתון, לא נמסר מאומה על 'לֹא יִהְיֶה לָךְ', ומוכח שבטעם התחתון אינו ראש פסוק, אלא הוא המשך פסוק 'אֲנִכִּי'.

יא. הנראה בהשתלשלות שינוי נוסח הספרים:

בספרים הקדומים היו אך ורק מערכת בה תיבת 'עבדים' מוטעמת באתנחתא ומערכת בה תיבת 'עבדים' מוטעמת בסוף פסוק, והפסוק הוטעם באופן זה: אֲנִכִּי יי א-לֵהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד

בבל, והוא אכן תואם את הטעם העליון שהוא מנהג מדינחא.

¹⁵ ובחומש העמק דבר ניסו ליישב את מנין ע"ב הפסוקים בפרשת יתרו בתירוק דחוק, שמנין זה הוא ע"פ פסוקי הטעם העליון, אך פסוק 'לֹא תחמוד' נמנה כשני פסוקים משום שיש הפסק פרשה באמצעו.

וחוץ ממה שקשה על טעם זה מה ענין הפסק הפרשה לענין מנין הפסוקים, הוא גם נסתר ממקומות אחרים במקרא, שהרי גם בפסוק 'וַיְהִי אַחֲרֵי הַמִּגְדָּה' (במדבר כ"ו א'), ובפסוק 'וַיַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֲיָנָו' (דברים ב' ח'), יש הפסק פרשה באמצע הפסוק, ולמרות זאת הוא נמנה במסורה כפסוק אחד (וכן בסוף ספר הכתב והקבלה דחה אפשרות זו שמנין הפסוקים הוא משום הפסק פרשה שבאמצע הפסוק).

¹⁶ הטעם התחתון נקרא בכתיב היד 'טעמא קדמא' (ואכן גם בהקפדה על סדר ההטעמה, הטעם התחתון הוקדם לעליון). בכ"י ששון 507, נמסר בצידי הפסוקים כך: 'אֲנִכִּי טעמא קדמא', 'לֹא תעשה לך טעמא קדמא', 'לֹא תשתחווה טעמא קדמא', 'וַתֵּשֶׁה טעמא קדמא', 'זָכוֹר טעמא קדמא', 'שֵׁשֶׁת טעמא קדמא', 'וַיֹּם טעמא קדמא'. וגם באתחנן מוסר באופן זה (אלא ששם מוסר 'שְׁמֹר' במקום 'זָכוֹר', וכן מוסיף פסוק 'וַיִּזְכָּר').

כמו"כ ישנם עוד כתבי יד שמוסרים על חלק מהפסוקים מה הוא טעמא קדמא, אך לא בכל הפסוקים כמו בכ"י הנ"ל (וכנראה שכל סופר ציין לפי מה שנראה בעינו שעלולים לטעות בו), בכ"י לניגדר פירקוביץ EVR 1 c II נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוק 'אֲנִכִּי' בלבד (בספר דברים, חסר בשמות). בכ"י וטיקן 448 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: 'אֲנִכִּי', 'לֹא יִהְיֶה לָךְ', 'זָכוֹר', 'שֵׁשֶׁת ימים', 'וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי', 'לֹא תִרְצֶח', ובדברים נמסר לצדי הפסוק 'אֲנִכִּי' בלבד. בכ"י פריס 25 ופריס 13 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: 'לֹא תִעֲשֶׂה לָךְ', 'לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם', 'זָכוֹר', 'וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי'. בכ"י ניו יורק אוסף לוצקי A44 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: 'לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם', 'זָכוֹר', 'וַיֹּם הַשְּׁבִיעִי'. ובכ"י פריס 36 נמסר טעמא קדמא לצדי הפסוקים: 'אֲנִכִּי', 'לֹא יִהְיֶה לָךְ', 'זָכוֹר', 'לֹא תִרְצֶח' (בכ"י פריס 25, פריס 13, ניו יורק אוסף לוצקי A44, פריס 36, נמסר בשמות בלבד).

¹⁷ אלו הם כתבי היד המוסרים על פסוק 'אֲנִכִּי' שהוא מוטעם בפשטא בטעם התחתון: ששון 507 (בשמות ובדברים), וטיקן 448 (בשמות ובדברים), לניגדר פירקוביץ EVR 1 c II (בדברים, חסר בשמות), פריס 36 (בשמות בלבד), ועיין בפירוט בהערה לעיל.

¹⁸ שהרי הפסוק מוטעם: 'אֲנִכִּי יי א-לֵהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיד מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִצְרַיִם מִצְרַיִם עֲבָדִים'. ואם תיבת 'אֲנִכִּי' מוטעמת בפשטא בטעם התחתון, מוכרח שאחרי 'יבוא מונח זקף ולא מונח אתנחתא, משום שמייד אחר פשטא לא יכול לבוא מונח אתנחתא, ואם כך, האתנחתא שייך לטעם העליון, וממילא גם הסוף פסוק שבתיבת 'עבדים' שייך לעליון, שהרי לא יתכן שהוא מוטעם באתנחתא גם בתיבת א-לֵהִיד וגם בתיבת 'עבדים'.

¹⁹ כ"ה בכ"י ששון 507, עיין לעיל הערה נ"ז. אמנם, יש לציין, שאע"פ שעל כל פסוקי התחתון שיש בהם הטעמה כפולה, מוסר איזה מהם שייך לתחתון, גם בשמות וגם בדברים, על הפסוק 'לֹא תִרְצֶח' לא מוסר כלום, לא בשמות ולא בדברים, וכנראה הוא לרוב פשיטותו, משום שבטעם התחתון שהוא ע"פ חלוקת הפסוקים הרגילה לא יתכן פסוק עם שתי תיבות בלבד (כמובא לעיל הערה ט"ו).

מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא־יִהְיֶה־לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵיָּהּ. והחלוקה היא שבטעם העליון מוטעם: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים, שהסוף פסוק בתיבת 'עֲבָדִים'. ובטעם התחתון מוטעם: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא־יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵיָּהּ, שהסוף פסוק בתיבת 'פְּנֵי'.

לאחר מכן לא הובן לשם מה הונחו בפסוק זה טעמים כפולים, אחר שגם בטעם התחתון הוא ראוי להיקרא כפסוק בפני עצמו, כמו בטעם העליון, ומחמת כן הטעימו את תיבת 'עֲבָדִים' בסוף פסוק גם בטעם התחתון⁵⁶.

כיון שגם בטעם העליון וגם בטעם התחתון הטעימו את תיבת 'עֲבָדִים' בסוף פסוק, טעם האתנחתא שבתיבת 'עֲבָדִים' נעשה מיותר, וכיון שכך, הטעימו בטעם העליון את תיבת 'עֲבָדִים' באתנחתא, וחיברו את דיבור 'אֲנֹכִי' עם דיבור 'לֹא יִהְיֶה לָּךְ', באופן זה: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה־לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵיָּהּ וגו'. ואילו בטעם התחתון קראו אותו כפסוק בפני עצמו, באופן זה: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים⁵⁷.

כיון שבהטעמה זו יש בטעם העליון שתי אתנחתות בפסוק אחד, וזה לא יתכן, הגיהו חלק מהסופרים ומחקו את האתנחתא שבתיבת 'עֲבָדִים' בטעם העליון, והטעימוהו ברביעי, וכיון שלא יתכן להטעים רביעי אחר מרכא טפחא, הוסיפו טעמים כפולים גם על תיבות 'אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם', כדי להטעים את הרביעי כהוגן, והטעימו באופן זה: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים. שבטעם העליון ההטעמה היא: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא יִהְיֶה־לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵיָּהּ וגו'. ובטעם התחתון ההטעמה היא: אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֲרֵץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים: לֹא־יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל־פְּנֵיָּהּ. אך גם תיקון זה לא פתר את כל הקושי⁵⁸ המוכיחות שהטעמה זו אינה ההטעמה המקורית, אלא היא תוצאה של שינויים ותיקונים⁵⁹.

למעשה, הטעמה זו נתקבלה ברוב הדפוסים, ועקב כך נפוצה בקרב הקוראים⁶⁰, אע"פ שהקושיות על הטעמה זו חזקות מאד, וההוכחות מעידות שאין זו ההטעמה המקורית. ונראה פשוט שראוי ונכון לשוב להטעמה המקורית שיצאה מידי בעלי המסורה⁶¹.

העליון הפסוק מתחיל מ'לֹא יִהְיֶה לָּךְ', ולא מ'אֲנֹכִי', ומשום כך כתב שקוראים 'כל דברת לֹא יִהְיֶה' בנגינה גדולה, ולא כתב שקוראים 'כל דברות אֲנֹכִי ולא יִהְיֶה' בנגינה גדולה. ועוד, שבזמנו קראו בשבועות עם תרגום, כמו שכתב בדבריו, ובקריאה עם תרגום חלוקת הפסוקים בכל המחזורים היא לעשרה פסוקים שכל דיבור בפסוק בפני עצמו, כמבואר לעיל (בראש פרק י'). אך מסוף דבריו נראה שקרא את שני הדברות הראשונות כפסוק אחד, שכתב 'גם בדברות אֲנֹכִי ולא יִהְיֶה לָּךְ' יש נגינה גדולה לעשותן שתיהן פסוק אחד לזכרון שבדבור אחד נאמר, כיצד וכו', ולכאורה דבריו קשים מראשם לסופם (וכבר הקשה כן ר"ה, ותיקן שהם טעמים לזכרון בעלמא ולא לקריאה כלל, ותיקנו דחוק מאד). ונראה שכוונת החזקוני בסוף דבריו אינה לחיבור שני הדברות הראשונות בטעם העליון, אלא לחיבור שני הדברות הראשונות בטעם התחתון, והיינו שבטעם התחתון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת 'פְּנֵי', וממילא הדיבור הראשון ותחילת הדיבור השני מחוברים בפסוק אחד, וקרא לזה 'נגינה גדולה' ע"פ דרכו שאין זה שם כולל למערכת העליון או התחתון, אלא בכל אחת מהמערכות יש פסוקים בנגינות גדולות ויש פסוקים בנגינות קטנות (עין לעיל הערה כ"ב), וכך לא קשים דבריו מראשם לסופם, שבראש דבריו דיבר על מערכת הטעם העליון, ולכן כתב שהפסוק מתחיל מ'לֹא יִהְיֶה לָּךְ', ובסוף דבריו דיבר על מערכת הטעם התחתון, ולכן כתב שפסוק 'אֲנֹכִי' מחובר בפסוק אחד עם דיבור 'לֹא יִהְיֶה לָּךְ'. וממילא מוכח מדבריו שחילק את הפסוקים כהוגן.

⁵⁶ גם בשולחן ערוך הרב ובביאור הלכה (סימן תצ"ד), כשבאו לפרט את טעמי העליון והתחתון, פירטו זאת ע"פ הדפוסים שהיו בזמנם שמופיע בהם נוסח זה.

⁵⁷ כל מומחי המסורה כיום, מסכימים לדעה זו שתיבת 'עֲבָדִים' מוטעמת בטעם העליון בסוף פסוק, ובטעם התחתון באתנחתא.

כן כתב הרב מרדכי ברויאר ז"ל (בספרו 'כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא' עמ' 56-67, וכן הדפיס בתנ"כים שיצאו לאור על ידו).

וכן כתב הרב דויד יצחקי (במאמרו 'אור חדש על טעמי עשרת הדברות', הודפס בסוף ספר לוח ארש להיעב"ץ מהדורת אוצרנו).

וכן כתב הרב יעקב לויפר (בשלושת מאמריו 'טעם עליון וטעם תחתון', פורסמו ב'המודיע' בתאריכים ה' כסיון, כ"ב כסיון, כ"ט כסיון תשס"ז).

וכן כתב הרב אליהו לוי (בגיליון 'היבטים לשוניים בפרשת יתר', ובגיליון 'היבטים לשוניים בפרשת ואתחנן').

וכן כתב יוסף עופר (במאמרו 'הטעם העליון והטעם התחתון בעשרת הדיברות' דף שבועי בהוצאת אוני' בר אילן מס' 238).

וכן הדפיס אהרן דותן (בתנ"ך 'עדי' שיצא לאור על ידו). נודה בזאת לכותבי המאמרים הנ"ל שנעזרנו רבות בדבריהם, וכן לספריות השונות שנעזרנו בספריהם, ולשאר המסייעים המגיהים והמתקנים, אשר אי אפשר לפורטם כי רבים הם, שסייעו לכתובת מאמר זה בעצה ותושיה, כל אחד בשמו הטוב יבורך.

⁵⁸ זהו הנוסח המופיע בכתבי היד הקדומים שנכתבו לפני כאלף שנה: כתב יד לינגרד B 19a שנכתב בשנת ד' אלפים תשס"ט (1009). כתב יד ששון 507, כתב יד ששון 1053, כתב יד לונדון 4445, שנכתבו במאה העשירית למניינם, לפני למעלה מאלף שנה (ואין אנו מוצאים בכתבי היד העתיקים את שאר הנוסחאות, דבר המעיד שנוסחאות אלו אינן נוסחאות קדומות, אלא נוסחאות שנוצרו במשך השנים). כמו כן, כן הכריע האור תורה שמוחק את גרסת הרביעי וקיים רק את האתנחתא וסוף פסוק, כנראה ע"פ רוב הנוסחאות שהיו לפניו, וכתב האור תורה בהקדמתו שהגהותיו נעשו ע"פ עשרה כתבי יד או יותר, וחלקם בני חמש מאות או שש מאות שנה לפניו (והדפיס ספרו לפני כארבע מאות שנה (בשנת שע"ח), וא"כ כתבי היד בני תשע מאות או אלף שנה).

⁵⁹ ויש סופרים שתיעדו את מנהג הקריאה שלא חילק בין הטעם העליון לתחתון בפסוק ראשון, ומשום כך אנו מוצאים ספרים שיש בהם רק טעם אחד בלבד בפסוק הראשון, כמו בכתב יד פריס 19, וכן העיד ר"ה שמוטעם כן בחומש ישן שתחת ידו ובחומש סונציני רמ"ח.

וכן מהר"י חביב, רמ"ע מפאנו, שו"ת הלכות קטנות (ס' ע'), ושו"ת בני יהודה (ח"ב ס' כ'), נקטו ע"פ הספרים שהיו לפניו, שבפסוק הראשון אין הטעמה כפולה (ומדברי רמ"ע מוכח שהיו לפניו גם ספרים שהטעימו את הפסוק הראשון בהטעמה כפולה גם בפסוק ראשון, אלא שלא נקט כן).

וכן המשאת בנימין הזכיר שיש ספרים שמטעימים בפסוק ראשון רק טעם אחד.

⁶⁰ ונראה שבזמנו של בעל הטורים כבר נפוצה הטעות לחלק בטעם התחתון את הפסוק הראשון לשני פסוקים, שכתב: זכור. זה הפסוק שביעי ומתחיל בו 'וכו' וה' תיבות בפסוק זכור וכו'. עכ"ל ולפי המנין האמיתי הוא פסוק שישי מתחילת הדברות, ורק אם 'לֹא יִהְיֶה לָּךְ' הוא פסוק נפרד מ'אֲנֹכִי', פסוק 'זָכֹר' יהיה פסוק שביעי.

אמנם, יתכן שבעל הטורים כן חישב את 'אֲנֹכִי' ו'לֹא יִהְיֶה לָּךְ' כפסוק אחד, אלא שכוונתו למנות מהפסוק 'וַיִּדְבֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְאָמְרָא', ולא מ'אֲנֹכִי יי אֶל־לִהְיֶה', ולכן 'זָכֹר' הוא פסוק שביעי (ויש קצת ראה לסברה זו שחישב מהפסוק 'וַיִּדְבֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים וגו', מחומש מהדורת נטר (וזן תר"ט), שהעירו על דברי בעל הטורים וכתבו: 'כן היה במסורת', ולכאורה ע"פ חלוקתם שפסוק 'לֹא יִהְיֶה לָּךְ' הוא פסוק בפני עצמו, פסוק 'זָכֹר' הוא אכן פסוק שביעי מתחילת הדברות, ומה כוונת ההערה שכן היה במסורתו, אלא נראה שהביט בפשיטות שהמנין הוא מהפסוק 'וַיִּדְבֹּר אֶל־הָאֱלֹהִים וגו', ולפי זה 'זָכֹר' הוא פסוק שמיני, ולכן העירו כן).

⁶¹ המובאות לעיל (פרק ח').

⁶² ויש להעיר, שאע"פ שהחזקוני נקט, ע"פ הספרים שהיו לפניו (שבזמנו כבר הוטעם כן בחלק מהספרים, וכמו שמוכח מכמה כתבי יד הסמוכים למנו שכתב מצויה בהם הטעמה זו), שתיבת 'עֲבָדִים' מוטעמת ברביעי, מכל מקום נראה מדבריו שחילק את הפסוקים כהוגן שבטעם העליון הפסוק הראשון מסתיים בתיבת 'עֲבָדִים', ובטעם התחתון בתיבת 'פְּנֵי'.

שהנה בראש דבריו כתב שבשבועות 'קורין כל דברת לֹא יִהְיֶה לָּךְ וכל דברת זָכֹר בנגינות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד', ומשמע מזה שבטעם

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם עליו: אָנֹכִי יי אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵּי עַבְדִּים: לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | וְכָל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם |
מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-
תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי אֱלֹהֶיךָ א-ל קָנָא פֶקֶד עֵינָי
אֶבֶת עַל-בָּנִים עַל-שִׁלְשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָי וְעֵשָׂה חֶסֶד
לְאֻלָּפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שֵׁם יי אֱלֹהֶיךָ
לְשׁוֹן כִּי לֹא יִנָּקֶה יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׁוֹן: זְכוֹר אֶת-
יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל-מְלָאכָתְךָ וַיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת | לִי יי אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה אִתָּה וּבִגְדְךָ-
וּבֵיתְךָ עֲבָדְךָ וְאִמְתְּךָ וּבְהֶמְלֶכְךָ וּגְרֶךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ כִּי שֵׁשֶׁת-יָמִים
עָשָׂה יי אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ אֶת-הַיָּם וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּם וַיָּנַח
בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל-כֵּן בֵּרַךְ יי אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: כִּבְדָּר אֶת-
אָבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּ יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-יי אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לְךָ: לֹא תִרְצַח: לֹא תִנָּאֵף: לֹא תִגְנוֹב: לֹא-תַעֲנֶה בְרַעְיָךְ עֵד
שֶׁקֶר: לֹא תַחַמֵּד בֵּית רַעֲיָךְ לֹא-תַחַמֵּד אִשְׁתִּי רַעֲיָךְ וְעַבְדּוֹ וְאִמָּתּוֹ
וְשׁוֹרוֹ וְחִמָּרוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲיָךְ:

עשרת הדברות שבפרשת יתרו בטעם תחתון: אַנְכִי יי אֱלֹהֶיךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים לֹא־יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים עַל־פָּנָי: לֹא־תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל וְכָל־תְּמוּנָה אֲשֶׁר בְּשָׁמַיִם
מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ: לֹא־
תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנִי יי אֱלֹהֶיךָ אֶל־כָּל־קִנְיָן פֶּקֶד עֵינִי
אֲבֹת עַל־בָּנִים עַל־שָׂרִישִׁים וְעַל־רִבְעִים לְשָׁנָאִי: וְעַשֶׂה חֶסֶד
לְאֻלָּפִים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם יי אֱלֹהֶיךָ
לְשׁוֹן כִּי לֹא יִקָּח יי אֶת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לְשׁוֹן: זְכוֹר אֶת־
יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדֶשׁ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל־מְלָאכָתְּךָ: וְיוֹם
הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת ליי אֱלֹהֶיךָ לֹא־תַעֲשֶׂה כָל־מְלָאכָה אֹתָהּ | וּבִגְדְּךָ
וּבִתְךָ עֲבָדְךָ וּבַחֲמֹלֶתְךָ וּבְרֵךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֶיךָ: כִּי שֵׁשֶׁת־יָמִים
עָשָׂה יי אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְאֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם וַיָּנַח
בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל־כֵּן בֵּרַךְ יי אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ: כִּבְדֹּךָ אֶת־
אָבִיךָ וְאֶת־אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרְכוּ יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר־יי אֱלֹהֶיךָ
נָתַן לְךָ: לֹא תִרְצַח^ח לֹא תִנָּאֵף לֹא תִגְנוֹב לֹא־תַעֲנֶה בְרַעְיֶךָ עֵד
שָׁקֵר: לֹא תַחֲמוֹד בֵּית רַעֲיָךָ לֹא־תַחֲמוֹד אִשְׁתִּי רַעֲיָךָ וְעַבְדּוֹ וְאִמָּתּוֹ
וְשׁוֹרוֹ וְחִמָּזּוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעֲיָךָ:

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם עליון: אָנֹכִי יי א-לֹהֶיךָ
אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים: לֹא יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל | כָּל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בְּשָׁמַיִם |
מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-
תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אָנֹכִי יי א-לֹהֶיךָ א-ל קָנָא פֶקֶד עֵינַי
אֲבוֹת עַל-בָּנִים וְעַל-שָׁלֹשִׁים וְעַל-רִבְעִים לְשֹׁנָאִי וְעֵשָׂה חֶסֶל
לְאֻלְפִים לֹאֲהָבִי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת-שֵׁם-יי א-לֹהֶיךָ
לְשׁוֹא כִּי לֹא יִנָּקֶה יי אֶת אֲשֵׁר־יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ לְשׁוֹא: שְׁמוֹר אֶת-
יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צֻוֶּה | יי א-לֹהֶיךָ שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד
וְעֵשִׂיתָ כָּל-מְלָאכָתְךָ וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת | לַיי א-לֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה
כָּל-מְלָאכָה אֹתָהּ וּבִגְדֶיךָ וּבִתְךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׁוֹרְךָ וַחֲמֹרְךָ וְכָל-
בְּהֶמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ
וְזָכַרְתָּ כִּי-עֶבֶד הָיִיתָ | בָּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצֵאֲךָ יי א-לֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד
חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה עַל-כֵּן צֻוֶּה יי א-לֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת:
כַּד אֶת-אֲבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ כַּאֲשֶׁר צֻוֶּה יי א-לֹהֶיךָ לְמַעַן | יֵאָרִיכוּ

עשרת הדברות שבפרשת ואתחנן בטעם תחתון: אֲנֹכִי יי
א-לֵהִיד אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים לֹא-יִהְיֶה לְךָ
אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי: לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כְּלִי-תְמוּנָה אֲשֶׁר
בְּשָׁמַיִם מִמֶּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בָּמַיִם מִתַּחַת
לָאָרֶץ: לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי יי א-לֵהִיד א-ל-
קָדָא פֶקֶד עוֹן אָבוֹת עַל-בְּנֵיָם וְעַל-שְׁלֵשִׁים וְעַל-רִבְעִים
לְשָׁנָא: וְעַשֶׂה חֶסֶד לְאֵלִפִּים לְאֹהֲבֵי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא
אֶת-שֵׁם-יי א-לֵהִיד לְשׁוֹא כִּי לֹא יִקָּח יי אֶת אֲשֶׁר-יִשָּׂא אֶת-שְׁמוֹ
לְשׁוֹא: שְׁמֹר אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת לְקֹדְשׁוֹ כְּאֲשֶׁר צֻוֶּךָ יי א-
לֵהִיד: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֹשֶׂיתְּ כָל-מְלֹאכְתֶּךָ: וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת
לְיי א-לֵהִיד לֹא תַעֲשֶׂה כָל-מְלֹאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ
וְאֻמָּתְךָ וְשׁוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל-בְּהֵמַתְךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ לְמַעַן
יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאֻמָּתְךָ כְּמוֹךָ: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
וַיֹּצִיאֲךָ יי א-לֵהִיד מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֵעַ נְטִייה עַל-פִּנּוֹן צֻוֶּךָ יי
א-לֵהִיד לַעֲשׂוֹת אֶת-יוֹם הַשַּׁבָּת: כִּבְדֹּד אֶת-אָבִיךָ וְאֶת-אִמְךָ כְּאֲשֶׁר
צֻוֶּךָ יי א-לֵהִיד לְמַעַן | יֵאָרִיכוּ יָמֶיךָ וְלִמְעַן יֵיטֵב לָךְ עַל הַאֲדָמָה
אֲשֶׁר-יי א-לֵהִיד נָתַן לָךְ: לֹא תִרְצַח^ח וְלֹא תִנָּאֵף וְלֹא תִגְנֹב וְלֹא-
תַעֲנֶה בְרַעְיֶךָ עַד שְׁוֹא: וְלֹא תַחְמוֹד אִשְׁתּוֹ רַעְיֶךָ וְלֹא תִתְּאוּף בִּית
רַעְיֶךָ שְׂדֵהוּ וְעַבְדּוֹ וְאֻמָּתוֹ שׁוֹרוֹ וְחֹמְרוֹ וְכָל אֲשֶׁר לְרַעְיֶךָ:

הטברנים המובהקים הצד"י בקמץ גם בטעם התחתון, והוא קמץ בטפחא.